

MUSIQIY TAFAKKURNING UNIVERSAL QONUNIYATLARI.

Valijonova Madina Muzaffar qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti musiqa talim yo`nalishi 2-
bosqich talabasi*

Gazziyev Jobir Jo`raxanovich

*Namangan davlat pedagogika instituti
ART pedagogika kafedrası dotsenti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqiy tafakkur tushunchasining mohiyati, shakllanish bosqichlari va inson ongida qanday tarzda ifodalanishi tahlil etilgan. Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari sifatida ritm, intonatsiya, emotsional idrok, tasavvur va kompozitsion fikrlashning o'zaro bog'liqligi o'rganiladi. Maqolada musiqiy tafakkur inson tafakkurining umumiy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinib, u madaniy-milliy xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birga universal tamoyillarga ham asoslanishi isbotlanadi. Tadqiqot nazariy tahlil, kuzatuv va amaliy musiqiy faoliyat natijalariga tayangan.

Kalit so'zlar: Musiqiy tafakkur, universal qonuniyatlar, ritm, emotsional idrok, kompozitsion tafakkur, musiqiy ong, madaniyat.

Inson tafakkurining murakkab shakllaridan biri bo'lgan musiqiy tafakkur — bu nafaqat musiqani eshitish va uni anglash, balki uni emotsional, intellektual va estetik darajada qabul qilish, qayta ishlash va ijod qilish qobiliyatidir. Bu tafakkur shakli insoniyat madaniy rivojlanishining barcha bosqichlarida muhim rol o'ynagan. Ushbu maqola musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlarini aniqlash va ularni musiqiy ta'limda qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatishga bag'ishlangan.

Musiqiy tafakkur insonning musiqiy tovushlar orqali fikrlashi, musiqiy obrazlar yaratishi, ularni tushunishi, his qilishi va baholashi jarayonidir. Bu jarayon inson ruhiy dunyosining chuqur qatlamlariga bog'liq bo'lib, asosan hissiy (emotsional), tasviriy (obrazli) va mantiqiy (analitik) elementlardan tashkil topadi. Musiqa nafaqat eshitish vositasi orqali idrok qilinadi, balki ongda mazmun, his, xotira va tasavvurga aylanishi bilan ham o'ziga xos. Shu bois, musiqiy tafakkur o'zining universal qonuniyatlariga ega bo'lib, ular har bir insonda, har bir jamiyatda ma'lum darajada takrorlanuvchi, barqaror hodisa sifatida kuzatiladi.

Birinchidan, musiqiy tafakkurning eng asosiy qonuniyatlaridan biri bu – intonatsiyaviy qonuniyatdir. Har qanday musiqiy asar, ohang, kuy, kompozitsiya muayyan intonatsiyaga ega bo'ladi. Bu intonatsiya esa tinglovchining qalbida muayyan his-tuyg'ularni uyg'otadi. Masalan, quvonchli ohang ko'tarinki kayfiyat uyg'otsa, sust, minor intonatsiyalar g'amgin yoki sokin holatni ifodalaydi. Inson musiqa tinglar ekan, avvalo undagi intonatsiyaviy o'zgarishlarni idrok qiladi va o'z ichki dunyosida shu ohanglarga mos obrazlar va kechinmalarni yaratadi. Bu esa musiqaning tilsiz, lekin kuchli aloqa vositasi bo'lishini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, musiqiy tafakkurda assotsiativ qonuniyat mavjud. Bu qonuniyatga ko'ra, musiqa tinglovchining ongida oldindan mavjud bo'lgan xotira, tajriba va tasvirlar

bilan bog'lanadi. Oddiy qilib aytganda, biror musiqa eshitilganda u insonni o'tmishdagi voqeaga, manzaraga yoki hissiy holatga olib boradi. Masalan, bolalikda eshitilgan kuy yillar o'tsa ham esga tushadi va u bilan bog'liq tasvirlar xayolda jonlanadi. Bu musiqaaning kuchli psixologik ta'sir vositasi ekanidan dalolat beradi.

Shuningdek, musiqiy tafakkurda emotsional va mantiqiy birlik hukm suradi. Odatda, musiqani faqat his-tuyg'ular orqali qabul qilamiz deb o'ylaymiz. Aslida esa bu jarayonda ongli, tahliliy fikrlash ham faol ishtirok etadi. Inson musiqani tinglab, uning ichki qurilishini, takrorlanishlarini, dinamikasini, rivojlanishini sezadi va baholaydi. Bu esa musiqani mantiqiy idrok qilishga olib keladi. Shu bilan birga, ayni jarayonda emotsiyalar ham faol bo'ladi. Ya'ni, musiqiy tafakkurda aqliy va hissiy mexanizmlar o'zaro uyg'un holda ishlaydi.

Musiqa va vaqt o'rtasidagi bog'liqlik ham musiqiy tafakkur qonuniyatlaridan biridir. Musiqa har doim vaqt ichida kechadi, u boshlanishi, rivojlanishi va tugallanishi bilan ajralib turadi. Musiqa ritm va sur'at asosida shakllanadi. Ritmik elementlar inson tafakkurida vaqtni tuyg'ulash, tartib va dinamika hosil qilish imkonini beradi. Masalan, tez sur'atdagi kuylar hayajon uyg'otadi, sekin ohanglar esa sokinlik, mulohaza kayfiyatini hosil qiladi. Ritm va vaqtning musiqadagi ifodasi musiqiy tafakkurning vaqtga bog'liqligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, har bir musiqa o'z ichida muayyan strukturaviy tuzilishga ega bo'ladi. Inson buni ongli ravishda yoki sezgi asosida idrok qiladi. Masalan, asar kirish qismidan boshlanadi, keyinchalik rivojlanadi, cho'qqiga (kulminatsiya) chiqadi va yakunlanadi. Shu tarzda, musiqiy tafakkurda struktura anglanadi, musiqaaning tarkibiy qismlari orasidagi bog'liqlikni sezish qobiliyati shakllanadi. Bu qonuniyat musiqiy asarning ichki mantiqini tushunishda muhim o'rin tutadi.

Musiqiy tafakkur – inson ongining musiqani idrok etish, tahlil qilish, yaratish va ijro etish jarayonlarini o'z ichiga olgan murakkab va ko'p qirrali faoliyatidir. Uning universal qonuniyatlari inson psixikasining biologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga asoslanadi. Quyida musiqiy tafakkurning asosiy universal qonuniyatlari batafsil yoritiladi:

Ritmik tuzilish va vaqt idroki

Musiqa vaqt ichida rivojlanadigan san'at turidir, bu esa musiqiy tafakkurning asosiy xususiyatlaridan biridir. Ritm insonning tabiiy biologik ritmlari – yurak urishi, nafas olish, yurish kabi jarayonlar bilan uzviy bog'liq. Ushbu biologik ritmlar musiqiy ritmning universal asosini tashkil qiladi. Masalan:

- Ritmik tashkillashtirish: Har bir madaniyatdagi musiqa ma'lum bir ritmik naqshlarga ega. Masalan, Afrika musiqasida murakkab poliritmlar, Yevropa musiqasida esa metrik tuzilish (4/4, 3/4) keng tarqalgan.

- Vaqt idroki: Inson ongida vaqtni tartibli tuzilish sifatida qabul qilish musiqiy tafakkurning muhim qismidir. Musiqa eshituvchida vaqt oqimini tushunish va tartibga solish hissini uyg'otadi.

- Psixologik ta'sir: Ritm insonning harakatlarini sinxronlashtiradi, masalan, raqs yoki marsh musiqasi guruh harakatlarini birlashtirishga xizmat qiladi. Bu musiqiy tafakkurning ijtimoiy funksiyasini ko'rsatadi.

Ohang va tovush balandligining idroki

Ohang (melodiya) musiqiy tafakkurning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Insonning nutq intonatsiyasi bilan o'xshashlik tufayli ohanglar universal ravishda hissiyotlarni ifodalaydi:

- Ohangning universal xususiyatlari: Ohanglar ko'pincha inson nutqidagi intonatsiyaga taqlid qiladi. Masalan, savol ohanglari baland tovushlar bilan, qayg'uli ifodalar esa pasayuvchi intonatsiyalar bilan bog'liq.

- Minor va maqor ohanglar: Minor ohanglar ko'pincha qayg'u, melankoliya, maqor ohanglar esa quvonch va yengillik hissi bilan assotsiatsiya qilinadi. Bu xususiyat ko'p madaniyatlarda umumiy bo'lib, musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlaridan biridir.

- Tovush balandligi: Inson qulog'i tovush balandligidagi o'zgarishlarni nozik idrok etadi. Bu musiqiy interval va skalalarning tuzilishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, oktava yoki kvinta kabi interval deyarli barcha musiqiy madaniyatlarda muhim hisoblanadi.

Garmoniya: Konsonans va dissonans

Garmoniya musiqiy tovushlarning bir-biriga nisbatan uyg'unligi yoki qarama-qarshiligini anglatadi. Bu musiqiy tafakkurning muhim universal qonuniyatlaridan biridir:

- Konsonans: Tovushlarning bir-biriga mos kelishi tinchlik, barqarorlik va muvozanat hissini beradi. Masalan, Yevropa klassik musiqasida maqor akkordlar konsonans hisoblanadi.

- Dissonans: Tovushlarning qarama-qarshiligi taranglik va harakatga undash tuyg'usini keltirib chiqaradi. Dissonans ko'pincha musiqiy asarda dramatik effekt yaratish uchun ishlatiladi.

- Madaniy farqlar: Garchi garmoniya tushunchasi Yevropa musiqasida keng rivojlangan bo'lsa-da, konsonans va dissonansning psixologik idroki barcha madaniyatlarda mavjud. Masalan, hind musiqasida raga tizimida ma'lum intervallar muvozanat sifatida qabul qilinadi.

Hissiy-emosional bog'lanish

Musiqqa insonning emotsional dunyosi bilan chuqur bog'liq. Musiqiy tafakkur universal ravishda hissiyotlarni ifodalash va ularni boshqalarga yetkazish vositasidir:

- Hissiy ta'sir: Musiqqa insonning kayfiyatini o'zgartirishi, tinchlantirishi yoki hayajonlantirishi mumkin. Masalan, sekin tempdagi musiqalar tinchlantiruvchi, tez tempdagilar esa energiya beruvchi ta'sir ko'rsatadi.

- Universal hissiyotlar: Qayg'u, quvonch, sevgi, g'azab kabi hissiyotlar musiqada turli madaniyatlarda o'xshash tarzda ifodalanadi. Bu musiqiy tafakkurning universal xususiyatini ko'rsatadi.

- Psixologik mexanizmlar: Musiqqa insonning limbik tizimi (hissiyotlarni boshqaruvchi miya qismi) bilan bevosita ta'sir qiladi, bu esa musiqiy tafakkurning biologik asoslarini ta'kidlaydi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst

Musiqiy tafakkur ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanadi, lekin uning universal qonuniyatlari insonning ijtimoiy xulq-atvori bilan bog'liq:

- Ijtimoiy funksiyalar: Musiqqa ko'pincha marosimlar, bayramlar yoki jamoaviy birlashish uchun ishlatiladi. Masalan, diniy musiqalar, harbiy marshlar yoki xalq raqslari musiqasi ijtimoiy birlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

- Madaniy xilma-xillik: Garchi musiqiy shakllar va uslublar madaniyatdan madaniyatga farq qilsa-da, musiqaning ijtimoiy va hissiy funksiyalari universal xarakterga ega.

- Kommunikativlik: Musiqa insonlar o'rtasida so'zsiz muloqot vositasi sifatida ishlaydi, bu esa uning universal til sifatidagi rolini ta'kidlaydi.

Musiqiy tafakkur ko'pincha boshqa sezgi turlari bilan bog'liq bo'lib, sinesteziya orqali ishlaydi:

- Tasviriy assotsiatsiyalar: Musiqa eshituvchida ranglar, shakllar yoki manzaralarni tasavvur qilishni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, Debussining "Deniz" asari ko'pchilikda suv yoki to'lqin tasvirlarini uyg'otadi.

- Hissiy sinesteziya: Musiqa ba'zi his-tuyg'ularni, masalan, issiqlik yoki sovuqlikni his qilishni keltirib chiqarishi mumkin.

- Universal xususiyat: Bu xususiyat inson ongining turli sezgilarni birlashtirish qobiliyatiga asoslanadi va musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlaridan biridir.

Yaratuvchanlik va improvizatsiya

Musiqiy tafakkur insonning ijodiy salohiyatiga asoslanadi:

- Improvizatsiya: Ko'p musiqiy madaniyatlarda improvizatsiya musiqiy tafakkurning muhim qismidir. Masalan, jazz, hind klassik musiqasi yoki o'zbek maqom musiqasida improvizatsiya markaziy o'rin tutadi.

- Yaratuvchanlik: Musiqa yaratish jarayoni insonning tasavvur va innovatsion fikrlash qobiliyatini talab qiladi. Bu jarayon universal bo'lib, har qanday madaniyatda musiqiy yangiliklar yaratishda namoyon bo'ladi.

- Individual va kollektiv ijod: Musiqiy tafakkur shaxsiy ijodkorlik bilan birga, guruhdagi hamkorlik orqali ham rivojlanadi, masalan, orkestr yoki xalq musiqasi ansambllarida.

Musiqiy xotira va idrok

Musiqiy tafakkur insonning xotira va idrok qobiliyatlariga asoslanadi:

- Xotira: Musiqa eshituvchida takrorlanuvchi naqshlar orqali esda qoladi. Bu inson ongining musiqiy motivlarni saqlash va qayta tiklash qobiliyatiga bog'liq.

- Idrokning faolligi: Musiqa tinglash jarayonida inson ongi faol ravishda musiqiy elementlarni tahlil qiladi, ularga ma'no yuklaydi va ularni umumiy tuzilish sifatida qabul qiladi.

- Madaniy xotira: Musiqiy tafakkur jamiyatning madaniy xotirasi orqali ham shakllanadi. Masalan, xalq qo'shiqlari avlodlar orqali uzatiladi va musiqiy tafakkurning davomiyligini ta'minlaydi.

Xulosa

Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari insonning biologik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlariga asoslanadi. Ritm, ohang, garmoniya, tuzilish, hissiy-emosional bog'lanish, sinesteziya va yaratuvchanlik kabi elementlar musiqani insoniyatning umumiy tili sifatida shakllantiradi. Shu bilan birga, bu qonuniyatlar har bir madaniyatda o'ziga xos ifoda topadi, bu esa musiqiy tafakkurning xilma-xilligi va boyligini ta'minlaydi.

Musiqiy tafakkur insonning estetik, emotsional va kognitiv imkoniyatlarini birlashtiruvchi noyob tafakkur shaklidir. U ritm, ohang, tuzilma va mazmun orqali idrok

qilinadi. Musiqiy tafakkur madaniyatlararo umumiylikka ega bo'lib, inson tafakkurining universal xususiyatlarini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Рузиев Д. Ю. Некоторые психологические особенности развития навыков игры на инструменте и подпевания // Academy. – 2020. – №. 3 (54).
2. Ruziev Davron Yuldashevich and Mirshaev Ulugbek Psychological and Pedagogical Bases of the Organization of Problem-based Education through folk Songs // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020 ISSN: 1475-7192 // pp.6834-6838
3. Норова, Ш., and Ф. Нуруллаев. "Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях." Вестник интегративной психологии 17 (2018): 295-299.
4. Гулов Садриддин Ниязович МУЗЫКА И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ПСИХИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА // Вестник науки и образования. 2020. №21-2 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzyka-i-eyo-vozdeystvie-na-psihicheskuyu-deyatelnost-cheloveka> (дата обращения: 08.01.2021).
5. Gaziyeu, J. J. (2021). VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 260-262).
6. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGICALARNING MUSICA O 'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 428-430.
7. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. *JournalNX*, 9(11), 8-10.
8. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSICA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.
9. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSICA MADANIYATI O 'QITUVCHILARINING MUSICA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. *Oriental Art and Culture*, 5(3), 414-419.
10. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGICAL TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(32), 87-91.
11. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. *Inter education & global study*, (5 (1)), 456-465.
12. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TECHNOLOGICAL VA ULARNING MUSICA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(28), 68-71.